

Fundusze Europejskie
dla Rozwoju Społecznego

Rzeczpospolita
Polska

Dofinansowane przez
Unię Europejską

NCBR
Narodowe Centrum Badań i Rozwoju

„FILM DOKUMENTALNY” rozwiniecie

Radland, 2025. Udostępniono na licencji CC BY 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>, Projekt współfinansowany przez
Narodowe Centrum Badań i Rozwoju w ramach programu FERS.03.01: Dostępność
szkolnictwa wyższego, „WSSiP rozwija dostępność dla ON”
(FERS.03.01-IP.08-001/23)

Spis treści

Cechy filmu dokumentalnego	5
Rodzaje filmu dokumentalnego (wg stylu i funkcji)	5
1. Dokument obserwacyjny (obserwacyjny/kinematograficzny)	5
2. Dokument uczestniczący (interaktywny)	6
3. Dokument wyjaśniający (eksplikacyjny)	6
4. Dokument refleksyjny	6
5. Dokument performatywny	6
6. Dokudrama	6
Podział wg tematyki	6
1. Dokument obserwacyjny	7
2. Dokument uczestniczący (interaktywny)	7
3. Dokument wyjaśniający (eksplikacyjny)	7
4. Dokument refleksyjny (meta-film)	7
5. Dokument performatywny	8
6. Dokument fabularyzowany (dokudrama)	8
7. Mockumentary (fałszywy dokument)	8
Podział tematyczny (gatunki tematyczne)	8
Podsumowanie:	9
Cechy normatywnego dokumentalizmu	10
Gdzie spotykamy normatywny dokumentalizm?	11
Normatywny dokumentalizm a inne formy	11
Cechy filmu dokumentalnego z okresu kina niemego:	12
1. Brak dźwięku	12
2. Obraz jako główny nośnik informacji	12

2

Radland, 2025. Udostępniono na licencji CC BY 4.0

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>, Projekt współfinansowany przez
Narodowe Centrum Badań i Rozwoju w ramach programu FERS.03.01: Dostępność
szkolnictwa wyższego, „WSSiP rozwija dostępność dla ON”
(FERS.03.01-IP.08-001/23)

3. Brak narratora/autorskiego komentarza.....	12
4. Tematyka: życie codzienne, przemysł, wojna, podróże	12
5. Wczesne formy: film rzeczywistości (actualité)	13
6. Narodziny kina montażowego i filmu ideowego.....	13
Najważniejsze filmy dokumentalne kina niemego.....	13
Nurt filmu dokumentalnego w kinie niemy – główne kierunki:	14
Znaczenie filmów dokumentalnych z okresu kina niemego.....	14
1. Narodziny kina (1895–1905)	14
2. Wczesny film fabularny (1905–1915)	15
3. Złoty wiek kina niemego (1915–1927)	15
4. Przejście do filmu dźwiękowego (1927–1930)	15
Najważniejsi twórcy kina niemego	17
Znaczenie kina niemego	17
Światowe początki filmu dokumentalnego	18
<i>Pierwsze polskie filmy dokumentalne (do 1939 roku)</i>	18
Cechy pierwszych dokumentów:	19
Podsumowanie:	19
Charakterystyka filmu dokumentalnego w II RP	20
Główne cechy:.....	20
Instytucje wspierające produkcję filmów dokumentalnych	20
Przykładowe filmy dokumentalne z okresu międzywojennego	21
Tematy dominujące w filmach dokumentalnych tego okresu	21
1. Wydarzenia państwowe i militarne	21
2. Modernizacja kraju	22
3. Edukacja i zdrowie.....	22
4. Etnografia i folklor	22
Znaczenie filmów dokumentalnych w II RP:	22
Etapy rozwoju filmu dokumentalnego w PRL	22

1. Lata 1945–1955: Odbudowa i socrealizm.....	22
2. Lata 1956–1970: „Polska Szkoła Dokumentu”	23
3. Lata 1970–1980: Dokument zaangażowany i krytyczny	24
4. Lata 1980–1989: Opozycja, „kino drugiego obiegu”, cenzura	24
Najważniejsze nazwiska filmu dokumentalnego PRL	25
Znaczenie filmu dokumentalnego w PRL	25
1. Wolność tematyczna.....	26
2. Nowe formy	26
3. Tematy społeczne i egzystencjalne	26
Najważniejsi twórcy dokumentu po 1989 roku.....	26
Przykładowe filmy dokumentalne po 1989 roku	27
Zmiany instytucjonalne po 1989	28
Festiwale promujące dokument	28
Znaczenie filmu dokumentalnego po 1989.....	29
"Czarna seria" w polskim kinie dokumentalnym.....	29
Co charakteryzuje „Czarną serię”?	29
Tematyka:	29
Styl:.....	29
Najważniejsze filmy „Czarnej serii”	30
Kontekst historyczny i znaczenie	30
Znaczenie „Czarnej serii” dla historii polskiego dokumentu	31
Ciekawostki	31
Artykuły naukowe i teksty krytyczne	32
Filmy dokumentalne jako źródła analizy.....	33
Źródła internetowe i instytucje	33

Film dokumentalny – cechy i rodzaje

Film dokumentalny to gatunek filmowy, który przedstawia rzeczywistość – fakty, wydarzenia, ludzi i zjawiska – w sposób możliwie wierny i obiektywny. Jego celem jest informowanie, edukowanie, komentowanie rzeczywistości lub dokumentowanie historii.

Cechy filmu dokumentalnego

1. Opartość na faktach – przedstawia wydarzenia i osoby rzeczywiste, nie fikcyjne.
2. Autentyczność – wykorzystuje prawdziwe nagrania, relacje świadków, archiwalia.
3. Brak inscenizacji (choć nie zawsze – są wyjątki np. w dokudramie).
4. Komentarz autora – często pojawia się narrator lub reżyser wyraża swój punkt widzenia.
5. Cel informacyjny i edukacyjny – nie tylko ukazuje, ale też tłumaczy rzeczywistość.
6. Styl reporterski lub obserwacyjny – bazuje na rejestracji wydarzeń.
7. Możliwość subiektywnego ujęcia tematu – choć oparty na faktach, dokument może mieć interpretacyjny charakter.
8. Korzystanie z materiałów archiwalnych – zdjęcia, filmy, dokumenty, nagrania audio.

Rodzaje filmu dokumentalnego (wg stylu i funkcji)

1. Dokument obserwacyjny (obserwacyjny/kinematograficzny)
  - Brak komentarza czy narratora.
  - Kamera „obserwuje” rzeczywistość bez ingerencji.
  - Przykład: *"Primary" (1960)*.

2. Dokument uczestniczący (interaktywny)

- Autor/reżyser bierze udział w wydarzeniach, rozmawia z bohaterami.
- Kamera staje się częścią sytuacji.
- Przykład: *"Chronique d'un été"*.

3. Dokument wyjaśniający (eksplikacyjny)

- Zawiera narratora, który tłumaczy przedstawiane wydarzenia.
- Klasyczny, edukacyjny styl.
- Przykład: filmy BBC.

4. Dokument refleksyjny

- Zwraca uwagę na sam proces tworzenia filmu.
- Często eksperymentalny, autotematyczny.
- Przykład: *"Man with a Movie Camera"* Dzigi Wiertowa.

5. Dokument performatywny

- Subiektywny punkt widzenia twórcy.
- Opiera się na osobistym doświadczeniu, emocjach.
- Przykład: *"Bowling for Columbine"* Michaela Moore'a.

6. Dokudrama

- Film dokumentalny z elementami fabularyzowanymi.
- Często rekonstruuje zdarzenia.
- Przykład: *"The Social Dilemma"*.

Podział wg tematyki

- Społeczny – problemy społeczne, np. bieda, migracje
- Historyczny – wojny, wydarzenia polityczne, biografie

- Naukowy/przyrodniczy – biologia, fizyka, ekologia
- Religijny/kulturowy – rytuały, zwyczaje, duchowość
- Biograficzny – życie i twórczość znanych osób

Gatunki filmu dokumentalnego

1. Dokument obserwacyjny

- Kamera „obserwuje” wydarzenia bez ingerencji.
- Brak komentarza, narratora i wywiadów.
- Styl surowy, naturalny, często bez muzyki.
- **Cel:** pokazanie rzeczywistości „jak jest”.
- **Przykład:** *"Primary" (1960), "Salesman" (1969)*.

2. Dokument uczestniczący (interaktywny)

- Twórca wchodzi w interakcję z bohaterami (np. prowadzi wywiady).
- Kamera uczestniczy w wydarzeniach.
- Widoczna obecność autora.
- **Przykład:** *"Chronique d'un été", filmy Wernera Herzoga*.

3. Dokument wyjaśniający (eksplikacyjny)

- Dominujący komentarz narratora.
- Objasnia fakty i zależności przy użyciu grafik, wykresów, archiwaliów.
- Często używany w filmach edukacyjnych i popularnonaukowych.
- **Przykład:** produkcje BBC, *"Cosmos" Carla Sagana*.

4. Dokument refleksyjny (meta-film)

- Pokazuje nie tylko temat, ale też proces tworzenia filmu.
- Może kwestionować prawdziwość samego dokumentu.
- Styl autoświadomy, eksperymentalny.
- **Przykład:** *"Man with a Movie Camera" (1929)*, *"Stories We Tell"*.

5. Dokument performatywny

- Subiektywna forma opowiadania – pokazuje emocje twórcy.
- Autor opowiada o własnych przeżyciach, często w pierwszej osobie.
- **Przykład:** *"Bowling for Columbine"*, *"Fahrenheit 9/11"* – Michael Moore.

6. Dokument fabularyzowany (dokudrama)

- Łączy dokument z elementami filmu fabularnego.
- Rekonstrukcje wydarzeń, aktorzy odtwarzający realne postacie.
- **Cel:** uatrakcyjnienie przekazu.
- **Przykład:** *"The Social Dilemma"*, *"United 93"*.

7. Mockumentary (fałszywy dokument)

- Udaje dokument, ale opowiada fikcyjną historię.
- Często satyryczny lub humorystyczny.
- **Przykład:** *"This is Spinal Tap"*, *"Borat"*, *"Paranormal Activity"*.

Podział tematyczny (gatunki tematyczne)

- Dokument przyrodniczy – natura, zwierzęta, środowisko (np. *"Planet Earth"*)
- Dokument historyczny – wojny, wydarzenia polityczne, epoki
- Dokument społeczny – problemy społeczne, nierówności, migracje
- Dokument biograficzny – życie znanych postaci
- Dokument religijny/kulturowy – rytuały, tradycje, wierzenia

- Dokument sportowy – postacie, wydarzenia, kulisy sportu
- Dokument podróżniczy – kultura, geografia, relacje z wypraw

Podsumowanie:

Gatunek	Charakterystyka	Przykład
Obserwacyjny	Rejestracja bez ingerencji	<i>Primary</i>
Uczestniczący	Autor uczestniczy w wydarzeniach	<i>Chronique d'un été</i>
Eksplikacyjny	Objaśnianie faktów, narrator	<i>Cosmos</i>
Refleksyjny	Pokazuje proces tworzenia filmu	<i>Man with a Movie Camera</i>
Performatywny	Osobisty, emocjonalny, subiektywny	<i>Bowling for Columbine</i>
Fabularyzowany (dokudrama)	Rekonstrukcje wydarzeń, aktorzy	<i>The Social Dilemma</i>

Gatunek	Charakterystyka	Przykład
Mockumentalny	Udawany dokument, satyra	<i>Borat, This is Spinal Tap</i>

Normatywny dokumentalizm

Cechy normatywnego dokumentalizmu

1. Obiektywizm (pozorny)
  - Dąży do ukazania faktów w sposób rzekomo neutralny i bezstronny.
  - W rzeczywistości wybór materiału, montaż i komentarz zawsze wnoszą interpretację.
2. Autorytarny narrator
  - Głos z offu (tzw. "Voice of God"), który komentuje wydarzenia, wyjaśnia, interpretuje.
  - Narrator często nie jest postacią w filmie.
3. Chronologiczna struktura
  - Film układa wydarzenia w logiczny, często linearny ciąg przyczynowo-skutkowy.
  - Celem jest zrozumienie tematu przez porządek i fakty.
4. Wyraźne tezy i cel informacyjny
  - Film ma jasno określony temat, tezę, cel poznawczy lub edukacyjny.
  - Często stosowany w filmach edukacyjnych, naukowych, historycznych.
5. Użycie materiałów archiwalnych i wywiadów
  - Autor wspiera się faktami: zdjęciami, filmami, dokumentami, wypowiedziami ekspertów.
6. Brak autorefleksyjności
  - Twórca nie komentuje swojej roli, nie ukazuje procesu tworzenia filmu (w przeciwieństwie do dokumentu refleksyjnego lub eseistycznego).

Gdzie spotykamy normatywny dokumentalizm?

- Filmy historyczne i edukacyjne
- Klasyczne dokumenty telewizyjne (BBC, Discovery, National Geographic)
- Filmy popularnonaukowe
- Produkcje szkoleniowe i dydaktyczne

Przykłady normatywnego dokumentalizmu

- *"The Blue Planet"* (BBC) – narracja, fakty, uporządkowana struktura
- *"Shoah"* (Claude Lanzmann) – mimo braku archiwaliów, silna narracja i dokumentacja
- *Filmy dokumentalne z okresu PRL-u* – często realizowane w stylu normatywnym

Normatywny dokumentalizm a inne formy

Typ dokumentu	Narrator	Styl	Subiektywność	Struktura
Normatywny	Zewnętrzny, autorytarny	Klasyczny, edukacyjny	Niska (pozorna obiektywność)	Chronologiczna
Refleksyjny	Obecny w filmie	Metafilmowy	Wysoka	Niekoniecznie linearna
Performatywny/osobisty	Autor jako bohater	Intymny, emocjonalny	Bardzo wysoka	Swobodna

Typ dokumentu	Narrator	Styl	Subiektywność	Struktura
Kreacyjny/poetycki	Brak lub symboliczny	Artystyczny, wizualny	Wysoka	Fragmentaryczna

Film dokumentalny z okresu kina niemego – charakterystyka

Okres kina niemego trwał od narodzin filmu (ok. 1895 r.) do końca lat 20. XX wieku. W tym czasie narodził się także film dokumentalny, choć w zupełnie innej formie niż dziś. Brak dźwięku wymuszał specyficzne środki wyrazu: obrazy, montaż, rytm i napisy między ujęciami były głównym sposobem komunikacji.

Cechy filmu dokumentalnego z okresu kina niemego:

1. Brak dźwięku

- Nie stosowano narracji głosowej ani wywiadów.
- Ewentualne wyjaśnienia pojawiały się w postaci plansz tekstowych (intertitle).
- Projekcje często odbywały się z towarzyszeniem muzyki na żywo (fortepian, orkiestra).

2. Obraz jako główny nośnik informacji

- Silna rola kompozycji kadru, gestu i rytmu montażowego.
- Film dokumentalny bazował na obserwacji, rejestracji zdarzeń, wizualnym reportażu.

3. Brak narratora/autorskiego komentarza

- Reżyserzy unikali jawnego oceniania – obraz miał „mówić sam za siebie”.
- Dokument pełnił funkcję obserwacyjną lub edukacyjną.

4. Tematyka: życie codzienne, przemysł, wojna, podróże

- Filmy dokumentalne często pokazywały:
  - sceny z życia robotników, chłopów,

- o technikę i rozwój przemysłu,
- o reportaże z odległych krajów (tzw. filmy podróżnicze i etnograficzne),
- o wydarzenia historyczne (np. wojny, rewolucje),
- o eksperymenty naukowe.

5. Wczesne formy: film rzeczywistości (actualité)

- Najwcześniejsze dokumenty miały charakter czystej rejestracji – były to tzw. *actualités*, np.:
  - o *"Wyjście robotników z fabryki Lumière"* (1895)
  - o *"Przyjazd pociągu na stację"* (1895)

6. Narodziny kina montażowego i filmu ideowego

- Lata 20. XX wieku – rozwój montażu jako środka wyrazu dokumentu.
- Pojawiają się filmy awangardowe i propagandowe, które wykorzystują obraz do formułowania idei.

Najważniejsze filmy dokumentalne kina niemego

1. „Nanuk z Północy” (1922) – *Robert J. Flaherty*
  - Uznawany za pierwszy pełnometrażowy dokument w historii kina.
  - Pokazuje życie Eskimosa Nanuka w Arktyce.
  - Choć inscenizowany, uważany za początek klasycznego dokumentu.
2. „Człowiek z kamerą filmową” (1929) – *Dziga Wiertow*
  - Awangardowy film bez aktorów i dialogów.
  - Obserwacja życia w sowieckim mieście.
  - Film montażowy: wykorzystuje eksperymentalne techniki montażu, efekty optyczne.
3. „Berlin – symfonia wielkiego miasta” (1927) – *Walter Ruttmann*
  - Dokument poetycki o rytmie życia w Berlinie.
  - Należy do nurtu filmu symfonicznego – miasta pokazane jak żywy organizm.

Nurt filmu dokumentalnego w kinie niemym – główne kierunki:

Nurt	Charakterystyka	Przykład
Actualité (film rzeczywistości)	Krótkie, nieedytowane scenki z życia codziennego	Filmy braci Lumière
Film etnograficzny	Pokaz kultury, zwyczajów, podróży	<i>Nanuk z Północy</i>
Film montażowy	Dynamiczny montaż, symbolika, rytm	<i>Człowiek z kamerą filmową</i>
Film symfoniczny	Poetyckie portrety miast lub zjawisk społecznych	<i>Berlin – symfonia wielkiego miasta</i>
Film propagandowy	Dokument w służbie ideologii, np. rewolucji	Filmy radzieckie (np. Wiertow)

Znaczenie filmów dokumentalnych z okresu kina niemego

- Ukształtowały język filmu dokumentalnego.
- Udowodniły, że dokument to nie tylko rejestracja, ale także forma artystyczna i interpretacyjna.
- Pokazały, że montaż może być narzędziem myślenia, nie tylko łączenia obrazów.

Historia kina niemego

1. Narodziny kina (1895–1905)

Bracia Lumière – pokaz w Paryżu (28 grudnia 1895):

- „Wyjście robotników z fabryki”, „Przyjazd pociągu na stację”
- Tzw. filmy rzeczywistości (actualités) – kilkunastosekundowe, bez fabuły
Georges Méliès – wprowadzenie fabuły i efektów specjalnych
- „Podróż na Księżyc” (1902) – pierwszy film science-fiction
Rozwój technologii – powstają pierwsze studia filmowe

2. Wczesny film fabularny (1905–1915)

Pojawiają się pierwsze filmy z narracją i dłuższym czasem trwania

Wprowadzenie języka filmowego:

- Zbliżenia, montaż równoległy, ujęcia panoramiczne
Twórcy:
- Edwin S. Porter („Napad na ekspres”, 1903 – pierwszy western)
- Cecil B. DeMille, D.W. Griffith

3. Złoty wiek kina niemego (1915–1927)

Rozkwit produkcji filmowej – w USA, Niemczech, Francji, ZSRR

Pełnometrażowe filmy fabularne z rozbudowaną fabułą i psychologią postaci

Wielkie gwiazdy:

- Charlie Chaplin, Buster Keaton, Harold Lloyd, Greta Garbo

Rozwój kina artystycznego i awangardowego:

- Niemiecki ekspresjonizm – „Gabinet doktora Caligari”
- Radziecka szkoła montażu – „Pancernik Potiomkin”
- Francuska awangarda – „Andaluzyjski pies”

4. Przejście do filmu dźwiękowego (1927–1930)

1927 – premiera „*Śpiewaka jazzbandu*” (The Jazz Singer) – pierwszy film dźwiękowy z dialogiem

- Rozwój systemów dźwięku: Vitaphone, Movietone
- W ciągu kilku lat kino nieme zostaje niemal całkowicie wyparte przez dźwiękowe
- Wielu aktorów i reżyserów nie odnajduje się w nowej technologii – ich kariery upadają
- Charlie Chaplin jako jeden z ostatnich tworzy nieme arcydzieła w epoce dźwięku („*Światła wielkiego miasta*” – 1931)

Ważne nurty i style w kinie niemym

Nurt / Styl	Opis	Przykład
Actualités	Krótkie filmy dokumentalne (rejestracja życia)	Bracia Lumière
Film fabularny	Rozbudowana narracja, emocje, postacie	<i>Nietolerancja, Narodziny narodu</i>
Komedia slapstick	Humor fizyczny, gag, pantomima	Chaplin, Keaton, Lloyd
Ekspresjonizm niemiecki	Dekoracje, światło, psychologia postaci	<i>Nosferatu, Caligari</i>
Montaż radziecki	Symboliczny, kontrastowy montaż, kino idei	<i>Pancernik Potiomkin, Strajk</i>
Film symfoniczny miasta	Dzień z życia miasta, rytmiczny montaż	<i>Berlin – symfonia wielkiego miasta</i>

Fundusze Europejskie
dla Rozwoju Społecznego

Rzeczpospolita
Polska

Dofinansowane przez
Unię Europejską

NCBR
Narodowe Centrum Badań i Rozwoju

Nurt / Styl

Opis

Przykład

Dokument
etnograficzny

Życie codzienne, odległe kultury

Nanuk z Północy

Najważniejsi twórcy kina niemego

Twórca

Znane dzieła

Charlie Chaplin *Brzdąc, Gorączka złota, Światła wielkiego miasta*

Buster Keaton *Generał, Podręcznik życia*

F.W. Murnau *Nosferatu, Wschód słońca*

Dziga Wiertow *Człowiek z kamerą filmową*

Sergei Eisenstein *Pancernik Potiomkin, Strajk*

D.W. Griffith *Narodziny narodu, Nietolerancja*

Znaczenie kina niemego

- Kino nieme stworzyło fundamenty języka filmowego: montaż, kompozycja kadru, narracja wizualna.
- Pokazało, że obraz sam w sobie potrafi opowiadać złożone historie.
- Wielu współczesnych twórców do dziś inspirowane jest estetyką kina niemego.

Historia filmu dokumentalnego

Pierwsze filmy dokumentalne powstawały już na przełomie XIX i XX wieku – zarówno na świecie, jak i w Polsce. Ich forma była bardzo prosta, często przypominały one po prostu zarejestrowane sceny z codziennego życia, wydarzenia publiczne lub podróże. Oto przegląd pierwszych filmów dokumentalnych w Polsce i na świecie:

Światowe początki filmu dokumentalnego

- Za pierwszy film dokumentalny uznaje się „Wyjście robotników z fabryki Lumière” (1895) autorstwa braci Lumière – był to kilkudziesięciosekundowy zapis robotników wychodzących z zakładów w Lyonie.
- Inne wczesne dokumenty to:
  - „Wjazd pociągu na stację w La Ciotat” (1895)
  - „Feeding the Baby” (1895) – codzienne scenki, uznawane dziś za formy proto-dokumentalne
- W 1922 roku Robert Flaherty zrealizował „Nanuk z Północy” – pierwszy pełnometrażowy dokument pokazujący życie Inuitów. Uważany jest za ojca filmu dokumentalnego.

Pierwsze polskie filmy dokumentalne (do 1939 roku)

Okres zaborów i tuż po odzyskaniu niepodległości (1896–1920)

- 1896 – pierwsze pokazy filmowe w Polsce (w Warszawie i Krakowie).
- 1902–1908 – powstają pierwsze krótkie filmy dokumentalne, np. kroniki miejskie i wydarzenia publiczne.
- Niestety większość z tych materiałów nie przetrwała lub istnieje w bardzo ograniczonej formie.

Lata 20. i 30. XX wieku – rozwój polskiego dokumentu

- Powstają kroniki filmowe, które były wyświetlane przed seansami kinowymi – m.in. Polska Kronika Filmowa (choć oficjalnie zainaugurowana w 1944, jej korzenie sięgają wcześniejszych inicjatyw).

- Filmy o charakterze edukacyjnym, etnograficznym i promocyjnym, np.:
  - „Gdynia – polskie okno na świat” (1934) – film propagujący polski port i rozwój gospodarczy.
  - „Cud nad Wisłą” (1921) – dokument o wojnie polsko-bolszewickiej.
  - „Przysięga marszałka Piłsudskiego” – zapis wydarzenia państwowego.
- Twórcy tego okresu:
  - Władysław Starewicz – autor filmów przyrodniczych i animacji lalkowej z elementami dokumentalnymi.
  - Jerzy Toeplitz – późniejszy teoretyk filmu, wspierał rozwój dokumentalistyki.

Cechy pierwszych dokumentów:

- Czarno-białe, nieme, krótkie formy (2–10 minut).
- Tematy: uroczystości, defilady, budowy, portrety miast, wydarzenia wojenne.
- Często miały charakter propagandowy lub edukacyjny.
- Były wykorzystywane do budowania tożsamości narodowej w młodym państwie polskim.

Podsumowanie:

Rok	Film	Reżyser / Instytucja	Tematyka
1896	pierwsze kroniki	–	Sceny z życia codziennego
1921	„Cud nad Wisłą”	–	Bitwa warszawska
1934	„Gdynia – polskie okno na świat”	–	Rozwój portu i miasta

Rok	Film	Reżyser / Instytucja	Tematyka
1930s	Kroniki miejskie	Towarzystwo Krzewienia Kultury	Edukacja, modernizacja, rolnictwo

Dwudziestolecie międzywojenne

Film dokumentalny w okresie dwudziestolecia międzywojennego (1918–1939) w Polsce odgrywał bardzo ważną rolę w kształtowaniu tożsamości narodowej, obrazu nowo powstałego państwa oraz wspieraniu jego modernizacji i propagandy. Choć technicznie i organizacyjnie polska kinematografia dokumentalna dopiero się rozwijała, to powstało wiele interesujących produkcji o charakterze edukacyjnym, informacyjnym, propagandowym i etnograficznym.

Charakterystyka filmu dokumentalnego w II RP

Główne cechy:

- Krótkometrażowe formy filmowe (5–20 minut), głównie nieme do końca lat 20., później z komentarzem lektora.
- Brak wyraźnie wykształconych reżyserów-dokumentalistów – filmy często miały charakter użytkowy.
- Silny nacisk na patriotyzm, budowę państwowości, promocję modernizacji i osiągnięć gospodarczych.
- Zastosowanie w edukacji społecznej, zwłaszcza na wsiach.
- Kroniki filmowe – relacje z bieżących wydarzeń politycznych, sportowych i kulturalnych.

Instytucje wspierające produkcję filmów dokumentalnych

- Wojskowe Biuro Filmowe – produkowało filmy o tematyce wojskowej i patriotycznej.
- Towarzystwo Krzewienia Kultury Filmowej – wspierało filmy edukacyjne.

- Wytwórnia Filmów Wojskowego Instytutu Naukowo-Oświatowego – tworzyła m.in. filmy szkoleniowe.
- Polska Agencja Telegraficzna (PAT) – od 1927 wydawała kroniki filmowe, pokazywane przed seansami kinowymi

Przykładowe filmy dokumentalne z okresu międzywojennego

Rok	Tytuł	Tematyka	Uwagi
1921	„Cud nad Wisłą”	Wojna polsko-bolszewicka	Patriotyczny film propagandowy
1928	„Z Gdyni w świat”	Port i flota handlowa	Promocja nowoczesności Polski
1933	„Święto morza w Gdyni”	Patriotyczna uroczystość	Uroczystości państwowe i modernizacja
1934	„Gdynia – polskie okno na świat”	Rozbudowa portu i miasta	Reżyseria: Zdzisław Huber
1930s	Kroniki PAT	Bieżące wydarzenia	Regularnie wyświetlane w kinach
1930s	Filmy etnograficzne	Życie na wsi, górale, mniejszości	Np. „Na hali” – o kulturze góralskiej

Tematy dominujące w filmach dokumentalnych tego okresu

1. Wydarzenia państwowe i militarne

- Defilady, przysięgi wojskowe, obchody świąt narodowych (np. 11 listopada).
- Filmy o Marszałku Piłsudskim i armii.

2. Modernizacja kraju

- Budowa portu w Gdyni, Centralny Okręg Przemysłowy (COP), koleje, komunikacja.
- Filmy pokazywały nowoczesność II RP jako sukces odrodzonego państwa.

3. Edukacja i zdrowie

- Filmy o higienie, rolnictwie, oświacie, walce z analfabetyzmem.

4. Etnografia i folklor

- Rejestracja zwyczajów ludowych, strojów, rzemiosła – ważne dla utrwalania różnorodności kulturowej Polski.

Znaczenie filmów dokumentalnych w II RP:

- Kształtowały poczucie wspólnoty narodowej po 123 latach zaborów.
- Były narzędziem propagandowym, ale też źródłem wiedzy i rozrywki dla szerokiej publiczności.
- Choć technicznie często proste, pełniły ważną funkcję społeczną i kulturową.
- PRL

Film dokumentalny w okresie PRL (1945–1989) odegrał niezwykle ważną rolę w polskiej kulturze filmowej. Z jednej strony był narzędziem propagandy państwowej, z drugiej – przestrzenią twórczego eksperymentu i krytyki społecznej, szczególnie od lat 50. Filmowcy dokumentaliści w PRL-u tworzyli dzieła o dużej wartości artystycznej i humanistycznej, często balansując między cenzurą a prawdą.

Etapy rozwoju filmu dokumentalnego w PRL

1. Lata 1945–1955: Odbudowa i socrealizm

Główne cechy:

- Dokument był ściśle podporządkowany propagandzie komunistycznej.
- Pokazywał odbudowę kraju, industrializację, rolę partii i robotników.

- Powstają kroniki filmowe – np. Polska Kronika Filmowa (od 1944 r.) – emitowana obowiązkowo przed każdym seansem kinowym.

Przykłady:

- „Warszawa 1950” – propagandowy portret odbudowy stolicy.
- Filmy o budowie Nowej Huty, przemysłu ciężkiego, roli ZSRR jako „bratniego narodu”.

Instytucje:

- Wytwórnia Filmów Dokumentalnych (1949) – główna instytucja produkująca dokumenty.
- Centralna Wytwórnia Filmów Oświatowych w Łodzi – filmy edukacyjne, przyrodnicze, medyczne.

2. Lata 1956–1970: „Polska Szkoła Dokumentu”

Główne cechy:

- Po odwilży 1956 roku dokumentaliści uzyskali większą swobodę twórczą.
- Filmy stają się bardziej humanistyczne, refleksyjne, obserwacyjne.
- Narodziny "Szkoły Karabasza" – metoda dokumentowania bez ingerencji w rzeczywistość.

Najważniejsi twórcy:

- Kazimierz Karabasz – „Muzykanci” (1960), „Rok Franka W.” (1967)
- Krzysztof Kieślowski – „Z punktu widzenia nocnego portiera” (1977)
- Andrzej Brzozowski, Władysław Ślesicki, Marcel Łoziński

Tematy:

- Zwykli ludzie, ich codzienne życie, problemy społeczne.

- Dokumenty unikały bezpośredniej polityki, ale pokazywały napięcia społeczne i niedoskonałości systemu.

3. Lata 1970–1980: Dokument zaangażowany i krytyczny

Główne cechy:

- Pojawia się dokument subiektywny i interwencyjny.
- Twórcy podejmują trudne tematy: fałsz, biurokracja, przemoc instytucjonalna, wykluczenie.
- Filmy często trafiają na półki cenzorskie i nie są dopuszczane do emisji.

Przykłady:

- „Z punktu widzenia nocnego portiera” (Kieślowski, 1977) – portret człowieka utożsamiającego się z przemocą państwową.
- „Szkoła podstawowa” (1984, Marcel Łoziński) – krytyka systemu edukacji.
- „Robotnicy '71” (Krzysztof Kieślowski i in.) – rozmowy z robotnikami po protestach (film zakazany przez cenzurę).

4. Lata 1980–1989: Opozycja, „kino drugiego obiegu”, cenzura

Główne cechy:

- Stan wojenny i działalność opozycji wpłynęły na dokument.
- Rozwija się kino niezależne („drugi obieg”) – dokumentuje działania Solidarności, represje, życie codzienne w stanie wojennym.
- Dokument staje się bezpośrednim świadectwem historii.

Przykłady:

- Filmy Komitetu Kultury Niezależnej – krótkie dokumenty z protestów, strajków.

- „Usłyszcie mój krzyk” (1991, Maciej Drygas) – choć zrealizowany po PRL, analizuje wydarzenie z 1968 (samospalenie Ryszarda Siwca).

Najważniejsze nazwiska filmu dokumentalnego PRL

Twórca	Cechy twórczości	Wybrane filmy
Kazimierz Karabasz	Obserwacja codzienności	„Muzykanci”, „Rok Franka W.”
Krzysztof Kieślowski	Psychologiczne, etyczne portrety	„Szpital”, „Z punktu widzenia...”
Marcel Łoziński	Dokument interwencyjny	„Egzamin dojrzałości”, „Szkoła podstawowa”
Maciej Drygas	Dokument archiwalno-śledczy	„Usłyszcie mój krzyk”, „Stan nieważkości”

Znaczenie filmu dokumentalnego w PRL

- Był ważnym narzędziem edukacyjnym, informacyjnym i ideologicznym.
- Stanowił lustro społeczeństwa – pokazywał realia codziennego życia w PRL.
- Umożliwił wyrażenie sprzeciwu wobec fałszu i opresji, szczególnie w latach 70. i 80.
- Z czasem dokumentaliści stali się sumieniem narodu, działając często na granicy cenzury.

Film dokumentalny po 1989 roku

Film dokumentalny po 1989 roku w Polsce przeszedł głęboką przemianę – z jednej strony uwolnił się od cenzury i propagandy PRL, z drugiej musiał odnaleźć się w warunkach gospodarki wolnorynkowej i nowego ładu społeczno-politycznego. Dzięki

temu rozwinęły się nowe formy, tematy i style dokumentalne, a polscy dokumentaliści zaczęli odnosić międzynarodowe sukcesy.

Film dokumentalny po 1989 roku – główne cechy

1. Wolność tematyczna

- Twórcy mogą swobodnie podejmować tematy tabu: Kościół, polityka, przemoc, mniejszości, historia alternatywna.
- Dokument staje się narzędziem pamięci historycznej, rozliczania z PRL, ale też krytyki III RP.

2. Nowe formy

- Rozwój dokumentu kreatywnego – twórcze, subiektywne podejście do rzeczywistości.
- Coraz częstsze wykorzystanie animacji, materiałów archiwalnych, re-enactmentów.
- Wzrost znaczenia eseju dokumentalnego i filmu autobiograficznego.

3. Tematy społeczne i egzystencjalne

- Twórcy skupiają się na marginalizowanych grupach, problemach młodzieży, starości, migracji, chorobie.
- Coraz więcej filmów intymnych, osobistych, opowiadających o relacjach rodzinnych i kryzysach tożsamości.

Najważniejsi twórcy dokumentu po 1989 roku

Reżyser	Styl i tematyka	Wybrane filmy
Marcel Łoziński	Dokument interwencyjny, osobisty	"Wszystko może się przytrafić" (1995), "Tonia" (2022)

Reżyser	Styl i tematyka	Wybrane filmy
Paweł Łoziński	Intymny portret jednostki	"Film balkonowy" (2021)
Maciej Drygas	Archiwalno-historyczne	"Usłyszcie mój krzyk" (1991), "Stan nieważkości" (1994)
Maria Zmarz- Koczanowicz	Społeczno-polityczne, psychologiczne	"Krajobraz przed ciszą", "Pokolenie 89"
Marta Prus	Nowoczesny dokument sportowy	"Over the Limit" (2017)
Elwira Niewiera i Piotr Rosołowski	Polityczno-społeczne, dokument kreacyjny	"Efekt domina", "Książę i dybuk" (2017)

Przykładowe filmy dokumentalne po 1989 roku

Rok	Tytuł	Reżyser	Tematyka
1991	Usłyszcie mój krzyk	Maciej Drygas	Protest przeciw reżimowi PRL (R. Siwiec)
1995	Wszystko może się przytrafić	Marcel Łoziński	Dziecko rozmawia ze starszymi w parku
2006	Komeda – muzyczne ścieżki życia	Claudia Buthenhoff- Duffy	Portret Krzysztofa Komedy
2010	Kino objazdowe	Wojciech Staroń	Nostalgia za kinem prowincjonalnym

Rok	Tytuł	Reżyser	Tematyka
2017	Over the Limit	Marta Prus	Presja w sporcie wyczynowym
2017	Książę i dybuk	Niewiera & Rosołowski	Tajemnice Michała Waszyńskiego
2021	Film balkonowy	Paweł Łoziński	Rozmowy z przechodniami z balkonu
2022	Silent Love	Marek Kozakiewicz	Queerowa historia rodzinno- miłosna

Zmiany instytucjonalne po 1989

- PISF – Polski Instytut Sztuki Filmowej (2005) – wspiera rozwój kina, w tym dokumentu.
- TVP Kultura, HBO, Canal+ – zamawiają i współfinansują dokumenty.
- Fundacje i NGO – np. Fundacja Filmowa im. Władysława Ślesickiego.

Festiwale promujące dokument

Festiwal	Miasto	Znaczenie
Millennium Docs Against Gravity	Warszawa i inne	Największy festiwal dokumentalny w Polsce
Krakowski Festiwal Filmowy	Kraków	Tradycja od lat 60., silny konkurs dokumentalny
WATCH DOCS	Warszawa	Prawa człowieka w filmie

Festiwal

Miasto

Znaczenie

OFF Cinema

Poznań

Dokumenty autorskie, społeczne

Znaczenie filmu dokumentalnego po 1989

- Stał się pełnoprawną częścią kultury wysokiej i sztuki filmowej.
- Zyskał uznanie międzynarodowe – filmy polskich dokumentalistów regularnie pojawiają się na Berlinale, IDFA, Hot Docs.
- Podejmuje tematy uniwersalne i lokalne – łączy osobiste z politycznym.
- Dokument coraz częściej konkuruje z fabułą pod względem emocji, siły przekazu i estetyki.

"Czarna seria" w polskim kinie dokumentalnym

„Czarna seria” to nieformalna nazwa nurtu w polskim kinie dokumentalnym, który pojawił się pod koniec lat 50. XX wieku, szczególnie w latach 1955–1957, w okresie tzw. „odwilży politycznej” po śmierci Stalina i przemianach Października '56.

Był to krytyczny nurt dokumentu społecznego, który zerwał z propagandowym, idealizującym obrazem rzeczywistości PRL i zaczął pokazywać autentyczne problemy społeczne, patologie i brutalność codziennego życia.

Co charakteryzuje „Czarną serię”?

Tematyka:

- Ubóstwo, bezdomność, przestępczość, zaniedbane dzieci, demoralizacja młodzieży, społeczne rozbitcie.
- Problemy wielkich miast: Warszawy, Łodzi, Krakowa – zaułki, meliny, brudne podwórka.
- Rozczarowanie systemem – obraz PRL bez lukru.

Styl:

- Kamera dokumentalna zbliża się do stylu reportażu – dynamiczne zdjęcia z ręki, zdjęcia z ulicy, brak komentarza lub komentarz ironiczny.
- Estetyka brudu, szarości, naturalnego światła.
- Często eksperymentalny montaż, kontrast obrazu i dźwięku.

Najważniejsze filmy „Czarnej serii”

Rok	Tytuł	Reżyserzy	Tematyka
1956	„Uwaga – chuligani!”	Jerzy Hoffman, Edward Skórzewski	Młodzieżowa przestępczość
1957	„Pamiętasz, była jesień...”	Tadeusz Jaworski	Samotność, starość, rozpad więzi
1957	„Na strychu”	Andrzej Brzozowski	Samotność i bieda w miejskim strychu
1957	„Jadą, jadą...”	Kazimierz Karabasz, Władysław Ślesicki	Wędrowne życie Cyganów
1956	„Zabawa w chowanego”	Władysław Ślesicki	Dzieci pozostawione same sobie
1957	„Dzieci”	Władysław Ślesicki	Bezpańskie dzieci na ulicach miasta

Kontekst historyczny i znaczenie

- „Czarna seria” zrodziła się w kontrze do socrealistycznych wzorców – pokazała, że za fasadą sukcesu i propagandy kryje się społeczna bieda i alienacja.

- Filmy tej serii wstrząsnęły widzami, ale także wzbudziły niepokój władz, które zarzucały dokumentalistom „szkalowanie rzeczywistości”.
- W 1957 roku ówczesny wiceminister kultury Jerzy Bossak oficjalnie potępił nurt „czarnej serii”, co spowodowało zahamowanie produkcji podobnych filmów na kilka lat.

Znaczenie „Czarnej serii” dla historii polskiego dokumentu

- Przełom estetyczny i tematyczny – zerwanie z propagandą, narodziny nowego języka dokumentu.
- Zapowiedź „polskiej szkoły dokumentu” lat 60. – rozwój stylu obserwacyjnego i autorskiego (Karabasz, Kieślowski, Brzozowski).
- Inspiracja dla przyszłych pokoleń dokumentalistów – m.in. Marcela Łozińskiego, Pawła Łozińskiego czy dokumentalistów „kina moralnego niepokoju”.

Ciekawostki

- Wiele z tych filmów miało ograniczoną dystrybucję lub było pokazywanych jedynie na zamkniętych pokazach.
- Nie istniała formalna grupa artystyczna „Czarna seria” – nazwa została przypisana później, przez krytyków i historyków filmu.
- Władze PRL zareagowały próbą repolityzowania dokumentu – promowano filmy o sukcesach gospodarki i industrializacji.

Bibliografia

Książki

1. Bill Nichols, *Wprowadzenie do filmu dokumentalnego*, Wyd. Rabid, Warszawa 2012.
2. Tristan Schulze, *Film dokumentalny. Formy i strategie*, Wyd. Universitas, Kraków 2020.
3. Bogusław Zmudziński (red.), *Dokument po przełomie. Filmy dokumentalne po 1989 roku*, Wyd. Rabid, Kraków 2004.
4. Maciej J. Drygas, *Usłyszcie mój krzyk. Rzecz o dokumencie*, rozm. z Krzysztofem Kornackim, Wyd. Gdynia Filmowa, 2016.
5. Tadeusz Lubelski, *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Wyd. Videograf, Katowice 2009.
6. Krzysztof Kornacki, *Kino polskie wobec transformacji 1989–2009*, Wyd. Universitas, Kraków 2011.

Artykuły naukowe i teksty krytyczne

1. A. Gwóźdź, *Polski dokument filmowy: między obserwacją a kreacją*, „Kwartalnik Filmowy” nr 59/2007.
2. M. Hendrykowski, *Czarna seria jako zjawisko artystyczno-społeczne*, „Kino” nr 3/2003.
3. K. Loska, *Dokument i polityka. Filmy dokumentalne w PRL*, „Images” 1 (17)/2011.
4. P. Sitkiewicz, *Oblicza polskiego dokumentu – od PRL do współczesności*, w: *Kino polskie 1989–2009. Historia krytyczna*, red. K. Loska, Wyd. Rabid, Kraków 2010

Filmy dokumentalne jako źródła analizy

1. „Muzykanci” (1960), reż. Kazimierz Karabasz
2. „Z punktu widzenia nocnego portiera” (1977), reż. Krzysztof Kieślowski
3. „Wszystko może się przytrafić” (1995), reż. Marcel Łoziński
4. „Usłyszcie mój krzyk” (1991), reż. Maciej Drygas
5. „Film balkonowy” (2021), reż. Paweł Łoziński
6. „Over the Limit” (2017), reż. Marta Prus
7. „Księżę i dybuk” (2017), reż. Elwira Niewiera, Piotr Rosołowski

Źródła internetowe i instytucje

- Filmpolski.pl – <https://filmpolski.pl>
- Repozytorium Dokumentu Polskiego (Ninateka) – <https://ninateka.pl>
- Polski Instytut Sztuki Filmowej (PISF) – <https://pisf.pl>
- Krakowski Festiwal Filmowy – <https://krakowfilmfestival.pl>
- Millennium Docs Against Gravity – <https://docsag.pl>